

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, na temelju članka V. stavak 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i članka 39. stavak 1. Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 27. lipnja do 5. srpnja 2005. godine, donijelo je

ODLUKU

I.

Arheološko područje – Pod, prapovijesno gradinsko naselje u Bugojnu, proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik čini arheološko područje - gradinsko prapovijesno naselje sa pokretnim arheološkim materijalom, koji je pohranjen u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji označenoj kao k.č. 377 i 378 (novi premjer), što odgovara k.č. 80/2 (stari premjer), z.k. uložak broj 392, k.o. Čipuljić, općina Bugojno, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite, utvrđene Zakonom o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika, uspostavljenog u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", broj 2/02, 27/02 i 6/04).

II.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i financijske mjere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati financijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III.

U cilju trajne zaštite nacionalnog spomenika, na prostoru definiranom u točki I. stavak 3. ove odluke, utvrđuju se sljedeće mjere zaštite:

– dopušteni su samo istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi, uključujući i one koji imaju za cilj prezentaciju spomenika, uz odobrenje ministarstva nadležnog za prostorno uređenje Federacije Bosne i

Hercegovine i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na razini Federacije Bosne i Hercegovine;

- prostor spomenika bit će otvoren i dostupan javnosti i može se koristiti u edukativne i kulturne svrhe;
- nije dopušteno odlaganje otpada.

U cilju trajne zaštite nacionalnog spomenika, utvrđuje se zaštitni pojas, koji obuhvata prostor na udaljenosti od 100 m sjeverno od lokaliteta, na istoku ide do dvojnih bunara i spušta se do magistralnog puta Bugojno - Gornji Vakuf, a na zapadu obuhvata parcele k.č. 374, 375 i 376 (novi premjer). U tom pojasu nije dopuštena gradnja stambenih, gospodarskih i drugih objekata koji bi mogli utjecati na promjenu okoline i prirodu lokaliteta.

Vlada Federacije dužna je posebno osigurati:

- istraživačke i konzervatorske radove;
- uređenje lokaliteta i pristupnog puta lokalitetu.

IV.

Iznošenje pokretnog naslijeđa iz točke I. stavak 2. ove odluke (u daljnjem tekstu: pokretno naslijeđe) iz Bosne i Hercegovine nije dopušteno.

Izuzetno od odredbe prethodnog stavka dopušteno je privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine radi prezentacije ili konzervacije, ukoliko se utvrdi da konzervatorske radove nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini.

Odobrenje u smislu prethodnog stavka daje Povjerenstvo, ukoliko nedvojbeno bude utvrđeno da to ni na koji način neće ugroziti pokretno naslijeđe.

Povjerenstvo u svom odobrenju za privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine utvrđuje sve uvjete pod kojima se to iznošenje može izvesti, rok za povrat u Bosnu i Hercegovinu, kao i zaduženja pojedinih organa i institucija na osiguranju tih uvjeta, te o tome obavještava Vladu Federacije, nadležnu službu sigurnosti, carinsku službu Bosne i Hercegovine i javnost.

V.

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski spisi koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

VI.

Svatko, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe, suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VII.

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na razini Federacije Bosne i Hercegovine i općinskom organu uprave nadležnom za

poslove urbanizma i katastra, radi provedbe mjera utvrđenih u toč. II.-VI. ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VIII.

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim osobama u prostorijama i na web stranici Povjerenstva (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

IX.

Prema članku V. stavak 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Povjerenstva su konačne.

X.

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Povjerenstvo je donijelo je u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

**Predsjedateljka Povjerenstva
Ljiljana Ševo**

Broj: 05.2-2-222/04-6
28. lipanj 2005. godine
Istanbul

Obrazloženje

I. – UVOD

Na temelju članka 2. stavak 1. Zakona o provedbi odluka Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika proglasilo nacionalnim spomenikom u skladu sa čl. V. i VI. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02), sve dok Povjerenstvo ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Stručnjaci Odjeljenja za arheologiju Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu podnijeli su, dana 25. kolovoza 2004. godine, prijedlog za proglašenje Arheološkog lokaliteta Pod u Bugojnu nacionalnim spomenikom.

U skladu sa odredbama Zakona, a na temelju članka V. stavak 4. Aneksa 8. i članka 35. Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, Povjerenstvo je pristupilo provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II. - PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju, izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra,
- kopiju katastarskog plana i zemljišnoknjižni izvadak,
- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o eventualnim oštećenjima u toku rata, podatke o eventualnim intervencijama na restauraciji ili drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- sadašnje stanje dobra,
- povijesnu, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru.

Na temelju uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Arheološko područje – Pod, prapovijesno naselje, leži na padini koja se odvaja od planine Koprivnice i opasuje Bugojno i ovaj dio Skopskog polja sa sjeverne strane. Naselje je nastalo na južnom rubu te prostrane terase, oko 40 m iznad korita rječice Poričnice, lijeve pritoke Vrbasa. Lokalitet je iznad magistralnog puta, koji iz Bugojna vodi ka Gornjem Vakufu, u naselju Čipuljić, danas sastavnom dijelu Bugojna. Sa terase Pod se može sagledati dolina Vrbasa i uzvodno i nizvodno na udaljenosti od preko 10 km. Dolinom rijeke

vode dvije važne komunikacije: uzvodno, preko prevoja Makljen, u dolinu Rame i dalje ka Neretvi, nizvodno vodi put u sjeverozapadnu Bosnu i Panoniju. Treća, vrlo stara komunikacija, iako manje pogodna, vodi preko Koprivnice na Kupres i dalje u Dalmaciju.

Povijesni podaci

Pisanih povijesnih podataka nema. Život na lokalitetu Pod trajao je od eneolita 2500./1700. godine prije naše ere, a nastavio se u ranom bronzanom dobu. Zatim je nastupio prekid i ponovno naseljavanje u kasnom bronzanom dobu i tokom starijeg i mlađeg željeznog doba do prijelaza iz 4. u 3. stoljeće prije naše ere. Iz rimskog doba otkrivena je oveća ukopana jama.

2. Opis dobra

Ostaci prapovijesnog naselja na Podu prostiru se na površini od oko 5500 do 7000 m². Teren gradine, premjera platoa 100x70 m, je talasast. Na pojedinim mjestima, oko ruba platoa, su prirodne izbočine. One su iskorištene za gradnju obrambenog šanca i bedema, koji su u obliku luka obuhvatali plato sa sjeverne, sjeveroistočne i sjeverozapadne strane. Prema jugu, plato je malo nagnut, tako da je erozija vremenom spirala arheološke slojeve na toj strani.

Naselje iz doba eneolita: na cijeloj otkopanoj površini lokaliteta nije konstatiran kompaktan sloj iz toga doba. Nađene su samo na pojedinim mjestima veće ili manje koncentracije keramičkog materijala i to uvijek u sloju prvobitnog humusa. Uzrok takvom stanju na terenu je jaka erozija, koja je nastupila nakon napuštanja eneolitskog naselja, i ukopavanje nastambi iz kasnijih perioda. Na površini, na kojoj je bilo prvobitno eneolitsko naselje, razvila su se u kasnijim periodima naselja iz bronzanog i željeznog doba. Naselje iz eneolitskog perioda nije imalo obrambeni bedem. Prema ostacima jama bi se moglo zaključiti da su nastambe iz tog perioda bile relativno male površine, tipa poluzemunica sa zidovima od vertikalno pobodenih kolaca, sa međuprostorom popunjenim pleterom oblijepljenim zemljom.

Pokretni materijal: od keramičkog materijala nađeni su u najvećem broju ostaci posuda tankih zidova, slabe, porozne fakture i posve izjedene površine, jer su bili izloženi raznim atmosferskim utjecajima. Posuđe je bilo izrađeno od prečišćene zemlje bez tvrdih mineralnih dodataka, slabo pečeno. Mnogi primjerci su imali glačanu površinu sa tankom crnom prevlakom. Od oblika su zastupljeni lonci raznih veličina, vjerojatno sa cilindričnim vratom. Kod zdjela su zastupljena tri osnovna oblika: sa profiliranim ramenom i vratom koji se ljevkasto širi, plitke zdjele sa zadebljalim obodom, jednostavne zdjele sa uvučenim obodom. Od ostalih tipova posuda zastupljene su loptaste šolje. Od oruđa i oružja nađena je samo jedna sjekira kalupastog tipa.

Ovo najstarije naselje na lokalitetu Pod pripadalo je jednoj skupini, vjerojatno pravučedolskog, eneolitskog stanovništva, a orijentaciono se datira oko 2500. godine prije naše ere. (Čović, 1991., 10., 11.-13.)

Naselje ranog bronzanog doba - Pod A

Računa se da je hijatus između napuštanja naselja iz eneolita do naseljavanja u ranom bronzanom dobu trajao 400 do 500 godina. Naredni

period života u naselju tokom ranog bronzanog doba trajao je oko 400 godina i dijeli se na naselje (Pod A-1), koje je trajalo od oko 2000. do 1850. godine i Pod A-2, sa trajanjem od 1850. do 1600. godine prije nove ere. (Čović, 1991., 10.)

Naselje je s jugozapadne i jugoistočne strane bilo prirodno dobro zaštićeno konfiguracijom terena. Ako je na sjevernoj, najpristupačnijoj strani postojao obrambeni šanac ili palisada, on je uništen podizanjem obrambenog bedema početkom željeznog doba. Naselje je bilo koncentrirano, ali ne i zbijeno.

Podaci o nastambama su oskudni. Po jednom rekonstruiranom objektu iz faze A-1, izgleda da su kuće bile male, površine oko 5x4 m, pravokutnog temelja i jednodijelne sa otvorenim ognjištem, koje ponekad doseže i prečnik od 1.1.5 m. Solidnije građena ognjišta sa supstrukcijama nalažena su u slojevima mlađe faze naselja Pod A-2. Tragovi kalotastih peći nisu sa sigurnošću konstatirani. Zidovi kuća su građeni od plitko pobijenih stupaca kao nosivih elemenata, na kojima je počivala niska krovna konstrukcija. Popuna zida bila je od tanjih oblica i šiblja oblijepljena zemljom. Kuće su bile međusobno razmaknute i nije bilo tragova požara. Podnica kuća je najčešće bilo zemljano tlo, a samo iznimno se nailazilo na tanak premaz od žute gline.

Naselje je pripadalo malobrojnoj društvenoj skupini, od desetak do dvadesetak obitelji, koja se bavila najvjerojatnije stočarstvom. Pošto je nađeno nekoliko manjih, ukrasnih predmeta od bronzanog lima i žice, fragment pincete, nekoliko sitnih grumenova bronzne, te posudica za koju se smatra da bi mogla služiti za taljenje rude, pretpostavlja se da su rudimentarno poznavali metalurgiju.

Od *pokretnih nalaza* najbrojniji je keramički materijal. Najveći dio nalaza pripada gruboj keramici, debljine zidova do 1 cm, dobro pečenoj. Glinena smjesa je od slabo prečišćene zemlje sa dodacima primjesa sitno lomljenog krečnjaka, pijeska ili kalcita. Od oblika zastupljeni su:

- jajasti lonci, poneki sa neznatno naglašenim obodom i grubim jezičastim ili potkovičastim ručkama;
- krčazi sa jasno profiliranim vratom, užim otvorom i vertikalnim vrpčastim drškama, koje počinju od otvora;
- duboke zdjele slične kotlićima, sa vertikalnim, rjeđe horizontalnim vrpčastim drškama. Zdjele su bikonične, zaobljene, sa uvučenim obodom i poluloptaste;
- dublje konične zdjele;
- konične šolje s vertikalnim vrpčastim drškama;
- posude plitke 5-6 cm sa promjerom od oko 50-60 cm;
- od ostalog posuđa još su nađeni dijelovi cjediljki, poklopci, posude sa prečagama ispod otvora kao držačima za poklopce (vjerojatno su služile za preradu mlijeka).

Osnovni elementi ukrašavanja ove skupine keramike su udubljenja izvedena utiskivanjem prsta i aplicirane plastične vrpce, koji se često pojavljuju u raznim kombinacijama.

Finija glačana keramika je rađena od dosta prečišćene zemlje sa dodacima mineralnih primjesa, ponekad glačane površine, sa prevlakom, dobro pečena. U ovoj skupini su zastupljeni raznovrsni oblici:

- krčazi - bokasti, bikonični ili trbušasti;

- amfore zaobljenog ili kruškolikog donjeg dijela, sa visokim vratom i vertikalnim drškama;
- šolje (sa drškama), različitog oblika i veličine: poluloptaste, bikonične, trbušaste i kupaste;
- pehari, zdjele i kašike.

Podjela ukrasa je izvršena prema tehnici ukrašavanja na plastične (bradavičasta ispupčenja, aplicirana rebra, trokutasti produžeci na obodima zdjela), kanelirane (krupne i tanje), urezane i udubljene (razni motivi), te motivi izvedeni tekstilnim tehnikama (vrpčasta "namotana nit" tehnika, licenska "gajtan" i tehnika "namotanog konca").

Predmeta koji su služili kao oruđe i oružje je nađeno malo, svega 4 dobro polirane kamene bojne sjekire - čekići i nekoliko projektila za pračke, jedan vrh strijele od jelenjeg roga, nekoliko kremenih nožića i strugalica, te kameni predmet za poliranje keramike. Od životinjskih kosti su izrađene igle i šila, jedna koštana glačalica, a od jelenjeg roga dijelovi motike i možda budaka. (Čović, 1991., 10., 13.-25.)

Naselje kasnog bronzanog doba Pod B

Prestanak života u naselju na Podu između perioda ranog i kasnog bronzanog doba trajao je oko 600 godina, tj. od 1600. do oko 1000. godine prije naše ere. Prema nalazima i stratigrafiji, na Podu se opet formiralo naselje oko 1050. godine i traje do kraja 8. stoljeća (750./725. godine) prije naše ere. (Čović, 1991., 10.; isti, 1983., 435.)

Dobro stratificirani materijal sa Poda, uz materijal sa mnogobrojnih drugih gradinskih naselja, omogućio je definiranje srednjobosanske kulturne skupine kasnog bronzanog doba. Ova skupina, koja se prostirala u krajevima oko gornjeg i srednjeg toka Vrbasa (do Jajca) i Bosne (do Zenice, s tim da Sarajevsko polje ova skupina nije obuhvatala), podrazumijevala je i samostalnu kulturno-etničku zajednicu s jasnim obilježjima materijalne i duhovne kulture. Za nju su karakteristična naselja gradinskog tipa, smještena u blizini većih kompleksa obradivog zemljišta, i visoka razina stambene arhitekture. (Čović, 1983., 433.-434., 450.)

Pretpostavlja se, na temelju nalaza dijela kamenozemljanog bedema, da je već u ovoj fazi postojao neki obrambeni sustav na lako pristupačnim dijelovima gradine, koji je uništen gradnjom masivnog zemljanog bedema i šanca u sljedećoj fazi naselja Pod C.

Od početka naseljavanja, raspoloživi prostor gradine, oko 5500 m², izgrađen je primjenom ortogonalnog rasporeda kuća i prostora za kretanje između njih, sa dvije glavne komunikacije, popločane kamenom ili šljunkom, koje sijeku prostor gradine po prirodnim smjerovima sjeveroistok-jugozapad i sjeverozapad-jugoistok. Veličina kuća varirala je od: dužina 9-12 m, širina 5-8 m. Nastambe su statički počivale na masivnim horizontalnim gredama, na koje je bio učvršćen gornji dio konstrukcije sa vertikalnim direcima i krovom. Ispuna zida bila je od tanjih greda i letvica, oblijepljenih glinom. Površine zida bile su grubo zaglačane, a neki dijelovi i premazani bjeličastom masom. Neki dijelovi fasada su bili premazani debljim slojem gline, koji je ukrašavan udubljenim geometrijskim motivima. Kuće su većinom bile dvodijelne. Manja prostorija imala je podnicu na nešto višoj razini od druge, veće prostorije. U većoj prostoriji su bile "klupe" duž jednog ili oba duža zida. Na njima su bile ugrađene peći sa kalotama, obično jedna veća ili dvije do tri manje. Pored njih

bile su i pokretne peći. Podnice i "klupe" građene su od debljeg sloja čvrsto nabijene pjeskovite zemlje ili gline. (Čović, 1983., 437.-439.)

Pokretni nalazi

Među pokrenim nalazima na lokalitetu Pod najbrojniji je keramički materijal, koji je dao mogućnost gotovo potpunog definiranja oblika i ornamentalnih motiva srednjobosanske skupine. Materijal nije u potpunosti statistički obrađen i samo je malim dijelom objavljen. (Čović, 1965., T. VIII-XI) Među grubom keramikom sa bolje ili slabije glačanom površinom najviše su zastupljeni:

- grubi lonci jajastog oblika sa neznatno profiliranim obodom, ponekad sa jezičastim ili potkovičastim drškama;
- široki i dublji lonci sa proširenim obodom i vertikalnim vrpčastim drškama;
- duboke zdjele, *terine*, sa koso zasječenim obodom;
- grublje duboke zdjele, slične *terinama*, sa širokim otvorom i (ponekad) vrpčastim drškama;
- grublje, neukrašene amfore s cilindričnim vratom i široko razgrnutim obodom.

Među finijom glačanom keramikom, najzastupljenije su: zdjele, šolje, amfore, pehari i dvojne posude.

Zdjele se dijele u dva osnovna tipa:

- zdjele s uvučenim obodom. U okviru ovog tipa najzastupljenije su zdjele sa zadebljanim, facetiranim obodom. Ovaj tip zdjela je jedna od najkarakterističnijih pojava među keramičkim materijalom srednjobosanske kulturne skupine (Čović, 1965., T IX, 14);
- zdjele s proširenim i ravno zasječenim obodom.

Šolje i šoljice imaju najčešće ravan obod i jednu ili dvije vrpčaste drške koje ga nadvisuju.

Amfore su raznih veličina, sa jasno izdvojenim cilindričnim vratom, češće dvije ili tri vrpčaste drške, simetrično raspoređene na ramenu, rjeđe bez drški.

Karakteristične su i amfore s visokim cilindričnim vratom, istaknutim niskim ramenom i široko razgrnutim obodom. Pretežan broj ovih amfora ukrašen je urezanim, udubljenim i kaneliranim motivima.

Pehari su rjeđe zastupljena forma, sličnoga su oblika kao i amfore, ravnog oboda, sa dvije vrpčaste drške koje nadvisuju obod.

Dvojne posude s drškom između dva spojena recipijenta obično su malih dimenzija.

Od ostalih keramičkih proizvoda, nađeni su:

- stupaste noge posuda, ali nije ustanovljeno kakvog su oblika bile te posude;
- poklopci, ravni ili blago zasvedeni, po pravilu ukrašeni;
- cilindrični šuplji objekti s proširenim obodom i stopom. Različitih su dimenzija, najčešće ukrašeni. Cilindrično tijelo je perforirano okruglim i ovalnim otvorima;
- pokretne peći sa ugrađenim recipijentom u gornjem dijelu.

Znatan dio finije keramike je ukrašavan urezivanjem, udubljivanjem, kaneliranjem, ubodima i izuzetno točkićem sa sitnim zupcima, te bijelom inkrustacijom, plastičnim ukrasima. Izbor osnovnih motiva nije bogat, a

sastojao se od šrafiranih trokutova, nizova kosih zarezova, nizova udubljenja, motiva grančice - "jelice", koncentričnih kružnica i polukružnica i girlandi. Kombiniranjem ili ponavljanjem osnovnih motiva nastajali su složeniji ukrasi, od kojih su najviše zastupljeni: jednostruki ili dvostruki nizovi šrafiranih trokutova s cik-cak vrpcom između njih; vrpce sastavljene od trokutova, koncentričnih polukružnica, dvostrukih i trostrukih linija, često u kombinaciji sa kratkim kosim zarezima; vrpce šrafirane u jednom ili dva smjera; mrežasto šrafirane vrpce, motiv u obliku izvrnutog slova "V", obično smješten na truhu i ramenu. (Čović, 1983., 444.-448.)

Analizirajući keramičke oblike i ukrase, kao i ukrase na metalnim predmetima, primijećeno je da je teritorij srednjobosanske kulturne skupine bio jedan od važnih centara zapadnobalkanskog geometrijskog stila kasnog bronzanog doba. Osnovne odlike ovog stila su: tektonska povezanost ukrasa i oblika po određenim kanonima, stroga simetričnost i apstraktni geometrizam, tj. nedostatak predstava iz realnog svijeta. (Čović, 1983., 449.)

U jednoj građevini najmlađeg horizonta (9. ili početak 8. stoljeća) otkrivena je hrpa ukrašenog kućnog lijepa, bogato dekoriranog udubljenim motivima sa bijelom inkrustacijom. Pokrivala je pravokutnu plitku jamu, na čijem je dnu bila ukopana dublja posuda. Pretpostavlja se da se radi o žrtveniku, možda od značaja za čitavo naselje. (Čović, 1983., 450.)

Konstatacije o smještaju gradine okružene velikim obradivim površinama, dugom trajanju naselja, tj. sjedilačkom načinu života i solidnim građevinskim objektima, dopunjuju nalazi ugljenisanih žitarica i kamenih žrvnjeva, što ukazuje na činjenicu da je zemljoradnja bila važna gospodarska grana, koja se u takvim uvjetima mogla razviti. Nađena je i velika količina životinjskih kostiju domaćih vrsta (goveda, svinje i sitnih preživara), te divljih životinja (naročito cervida). Ovi nalazi su dokaz o razvijenom stočarstvu i o lovu kao dopunskoj gospodarskoj grani.

Iako na drugim lokalitetima srednjobosanske kulturne skupine nalazi predmeta od metala dokazuju da je ova skupina bila važan činitelj uvođenju metalurgije bronzne i željeza u ovim krajevima, na lokalitetu Pod je nađen samo jedan indirektan dokaz, i vrlo malo materijala. (Čović, 1983., 451.) Nalazom kalupa za srpove dokumentirana je lokalna proizvodnja srpova. Pored toga, nađeno je jedno bronzano dlijeto, te lonac sa ostacima od taljenja željezne rude limonita. (Čović, 1965., T. IX, 29.; isti, 1983., 440., 451.) Od nakita pronađen je bronzani prsten sa sprilanim završecima. (Čović, 1983., 444.)

O uređenoj društvenoj organizaciji stanovnika srednjobosanske kulturne skupine, posredno se izvode zaključci prema: obliku i uređenju naselja na Podu, razvijenoj metalurgiji na drugim lokalitetima ove skupine, dokazima o razvijenoj zemljoradnji i stočarstvu, što sve podrazumijeva organiziranu i discipliniranu zajednicu, sa razvijenom podjelom rada. Nalaz iz Malog Mošunja predstavlja opremu ratnika onog doba, za koju se pretpostavlja da se radi o opremi izrađenoj za pripadnika vladajućeg sloja lokalne aristokracije. (Čović, 1983., 452.)

Željezno doba, Pod C,D

Period željeznog doba obuhvata pet faza naselja na Podu. Ovaj period traje kontinuirano od oko 750.(725.) godine do prijelaza iz 4. u 3. stoljeće prije naše ere. Sastoji se iz 5 faza. Život u naselju je kontinuirano tekao dalje

jer su u najstarijem sloju faze Pod C pojavljuju neki od keramičkih oblika iz faze Pod B, tj. kasnog bronzanog doba. (Čović, 1987., 483., 485.)

Kompaktan sloj iz željeznog doba na Podu ima dva izrazita stambena horizonta sa značajnim inovacijama u organizaciji naselja, obrambenom sustavu i karakteristikama pokretnog inventara od keramike i metala. To su slojevi Pod C, koji je trajao od oko 750. (725.) do 600. godine, tj. od polovice 8. do kraja 7. stoljeća (sa dvije faze), i Pod D, sa trajanjem od kraja 7. stoljeća do prijelaza iz 4. u 3. stoljeće (sa tri faze).

Pod C

Od pokretnog arheološkog materijala, najbrojniji su keramički nalazi. Najizrazitije se nova vrsta keramike ogleda u izradi pehara i šolja, koji su veoma tankih zidova, rađenih od prečišćene zemlje, sjajnoglačane površine, koja je najčešće crne ili sive boje. Ukras je urezan tankim i oštrim alatkama. Kod svih oblika keramike primjećuje se oštrije profiliranje, tako da zdjele sa uvučenim obodom imaju bikoničnu profilaciju. U ornamentiranju posuđa ne provodi se više princip simetričnosti kao u kasnom bronzanom dobu. Sužava se i izbor ukrasnih motiva. Jedna od karakterističnih novih kompozicija je okvir nastao povezivanjem horizontalnih i vertikalnih šrafiranih vrpca ili vrpca sa dvostrukim nizom žigosanih trokutova. Posve novi motivi su izduženi šrafirani trokutovi i rombovi.

Od oružja nađeno je jedno željezno koplje, i mnoštvo, vjerojatno, projektila za pračku, u obliku nepravilne kugle ili prizme izrađenih najčešće od gabra i drugih vrsta kamenja. Ovi projektili zastupljeni su u svim fazama trajanja naselja na Podu, ali ih je najviše nađeno u slojevima naselja iz željeznog doba. Od različitog oruđa i pribora nađeni su žrvnjevi za žito, glineni utezi za tkalački stan, koštane igle i šila, te ulomci motika od jelenskog roga. U ovim slojevima su nalaženi grumenovi željezne rude i troske.

Od nakita nađene su tanke veće igle sa poluokruglom glavicom i tordiranim vratom, koji se završava prizmatičnim međučlanom.

Pod D

Prvi građevinski horizont Poda D stradao je u velikom požaru. Najznačajniji objekt iz ovog građevinskog horizonta je svetište, koje je datirano negdje u prijelaz iz 7. u 6. stoljeće. Dimenzije ovog objekta su 6x5 m. U njemu nisu nađeni predmeti koji su inače prisutni u nastambama. Prostor građevine je podijeljen na dvije razine. Na sredini veće platforme bilo je okruglo ognjište na supstrukcijama od kamena i šljunka. Vjerojatno je imalo funkciju žrtvenika. Platforma sa žrtvenikom bila je ispunjena dijelovima glinenih "stupastih idola" sa prikazima ljudskih glava ili sunčevim diskom. (Čović, 1987., 518.) U sloju požara oko 600. godine nađena je i vaza sa umbro-etruskim natpisom.

Nastradalo naselje je ubrzo obnovljeno poslije požara. U novom su ustanovljene razlike u organizaciji naselja i u pojačanju fortifikacionog sustava. Početkom 6. stoljeća prije naše ere na jugozapadnom rubu platoa podignut je moćni suhozid sa kapijom.

Keramički materijal iz faze Pod D pokazuje kontinuitet upotrebe osnovnih oblika i ukrasa, ali uz stalnu evoluciju. Od oblika javljaju je kašike sa drškom u obliku ptičije glave i keramičke svjetiljke. Iz upotrebe isčezava fina glačana keramika tankih zidova, a sa njom složene kompozicije geometrijskog stila. Geometrijski elementi ostaju, a omiljeni motivi su šrafirani trokutovi, rombovi i vrpce, zajedno sa snopovima udubljenih vertikalnih linija, uglačanim

udubljenjima na ramenima, čepastim ukrasima na trбуhu ili ramenu većih posuda.

Od oruđa i oružja, nađeni su, izrađeni od željeza, po jedno koplje, kelt-sjekira, dvojna sjekira sa križasto postavljenim sječivima, pet noževa. Od koštanih predmeta, nađen je veći broj obloga za noževe i mačeve. Pored navedenih predmeta, nađeni su brojni primjerci standardnih alatki i sprava kao i u starijim slojevima.

Nalazi znatnih količina rude i troske, naslaga pepela, ulomci žice, komad bronzе težak 750 grama, ulomci raznih metalnih predmeta odbačenih prilikom popravki ili kao neuspjeli odljevi, svjedoče o živoj djelatnosti kovača, livaca i drugih obrtnika, koji su se bavili obradom metala.

Razni kalupi od pješčara za izlivanje bronzanih šipki i sitnog nakita su dokaz razvijenosti pojedinih obrta. Među njima nađen je kalup za izlivanje prstenastih pojasnih kopči s laticama na obodu, kao specifičan autohtoni oblik nastao u ovom naselju.

Nalazi nakita su bogatiji nego u prethodnim periodima, a sastoje se od dvopetljastih fibula s nogom u obliku beotskog štita, igala sa savijenom glavicom, prstenastih i kalotastih pojasnih kopči sa laticama na obodu, bronzanih naušnica "delmatskog" tipa, manjih bronzanih kalotastih i kupastih dugmadi, različitih privjesaka, staklenih perli i perli od kauri-školjke, te dekorativnih koštanih češljeva.

Posebnu skupinu nalaza iz prva dva horizonta faze naselja Pod D je glinena plastika, koja se sastoji od:

- tzv. stupastih idola, nađenih u ruševinama svetilišta u sloju velikog požara iz prvog najstarijeg sloja naselja Pod D. Ovi idoli su reljefi izrađeni tehnikom oblaganja drvenih greda glinom. Na trupu idola su izvedeni geometrijski ukrasi, a na vrhu stilizirane ljudske glave. U jednom slučaju ljudski lik je zamijenjen sunčevim diskom;
- dvije gravure sa shematskim prikazom strijelca. (Čović, 1987., 445.-494.).

Nakon kraćeg oporavka od katastrofalnog požara oko 550. godine, uslijedio je period daljnjeg gospodarskog i društvenog uspona u naselju Pod D, koji je dokumentiran u tri uzastopna građevinska horizonta. Uspon je trajao stotinjak godina, od 550. do 450. godine prije nove ere.

U organizaciji naselja, koje je postalo snažan centar obrtništva i trgovine s karakteristikama protourbane aglomeracije, došlo je do izmjena. Približno u centru naselja je uklonjen jedan niz nastambi da bi se stvorio mali slobodan prostor, neka vrsta trga. Prvobitno mali trg, kasnije se proširuje na 200 m². Nekako u isto vrijeme, neposredno ispod gradine, nastalo je na obali Poričnice i podgrađe.

Pojavili su se novi tipovi autohtonog nakita i keramike, te uvoz bronzanog i keramičkog posuđa. Pored starih keramičkih oblika sa određenim razlikama u detaljima, javljaju se i nove forme, kao što su poluloptaste šolje sa kratkim konkavnim vratom i koljenastom drškom, koja na najistaknutijem dijelu ima poprečno rebro, poluloptaste zdjele s ravnim obodom i širokim horizontalnim rebrom ispod oboda, čaše na nozi sa dekorativnim drškama na obodu. Ostaci starog geometrijskog stila i žigosani motivi u ukrašavanju su sve rjeđi. Novi ukrasi, karakteristični za ove horizonte, su razni vertikalno postavljeni snopovi ureza, udubljenih linija i kanelura, kombinirani sa okruglim udubljenjima, motivi od urezane linije sa nizom zareza, degenerirani izduženi

šrafirani trokutovi, jako istaknuta vertikalna rebra, kombinirana s vertikalnim urezima, kanelurama ili okruglim udubljenjima. Osjetno je postepeno slabljenje kvalitete keramičkih proizvoda.

Oružje i oruđe ovih horizonata zastupljeno je kroz uobičajene oblike. Među predmetima koji pripadaju metalurškom priboru, izdvaja se keramički sopalj kovačkog mijeha, modeliran u obliku vrata i glave konja, te kameni kalupi za lijevanje bronzanih predmeta. Specifični kalupi za lijevanje dugmadi, koji su izrađeni od jelenskog roga - rožine, nađeni su u velikom broju. Posebni nalaz čine dijelovi konjske opreme, izrađene od kosti ili rožine. Također su bogati nalazi nakita i metalni dijelovi nošnje, kao što su: razne fibule – polumjesečaste, sa nogom u obliku beotskog štita, fibule sa dva i tri dugmeta na luku, vrpčaste fibule bez diska, razne bronzane kopče i igle sa savijenom glavicom ili igle dvopetljastog tipa, narukvice sa prebačenim krajevima, astragali, dugmad, "delmatske" naušnice, bronzani vrećasti privjesci, staklene perle i ukrasni koštani češljevi.

Plastika je zastupljena jednim značajnim nalazom. Reljefna glava bradatog čovjeka izrađena je na zidiću jednog ognjišta, vjerojatno žrtvenika.

Na površini cijelog naselja nađene su koncentracije tragova obrtničke i metalurške djelatnosti. (Čović, 495.-502.)

Sljedeći period željeznodobnog naselja Pod D konstatiran je u tri nasebinska horizonta. Trajao je od 450. do 350. godine prije naše ere. Pri popravcima i usavršavanju fortifikacija podignut je suhozidni grudobran na kruništu gradinskih bedema. U ovoj fazi nema promjena u osnovnim obilježjima materijalne i duhovne kulture. Kvaliteta keramike u cjelini pokazuje daljnje opadanje. Za datiranje ove faze važna je pojava *certoza* - fibula, kao i nekih drugih oblika nakita, naročito masivnih bronzanih grivni s jagodama i pravokutnih bronzanih kopči, te pojave određenih ukrasa na keramičkim posudama, kao što su upisani "V" motiv, pojava roščića i stiliziranih životinjskih glava na drškama.

Najmlađa faza naselja Pod D, koja je trajala nekih pedesetak godina, od 350. do 300. godine prije nove ere, kada je došlo do definitivnog napuštanja naselja, također ima dva stambena horizonta. Materijal ove faze sačuvan je samo u sjevernom dijelu gradine, jer je južni dio uništen erozijom tla. Daljnji pad kvalitete keramike je karakterističan i u ovoj fazi. Stari oblici se zadržavaju, ali modeliranje i ukrašavanje je sve nemarnije. Neki oblici oružja i nakita, naročito samostrijelnih *certoza* - fibula, pripadaju periodu ranolatenskog doba. (Čović, 1987., 506.)

Iz antičkog doba otkrivena je i djelomično istražena ovalna jama, dužine oko 12 m i preko 3 m dubine. U najdonjim dijelovima, jama je imala pravilan pravokutni oblik i nešto manje dimenzije. Točne dimenzije jame nisu utvrđene, kao ni njezina namjena. Uslijed urušavanja prapovijesnih slojeva, koji su činili zidove jame, u njoj je nađen pretežno prapovijesni kulturni sloj. Pored prapovijesnog, nađeno je i nešto rimskog materijala: keramike, sitnih željeznih i bronzanih predmeta, te malo fragmenata cigle i crijepa. Na dnu jame, koje je samo grubo poravnato, nađene su tri željezne poljoprivredne alatke.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, izvršen je uvid u spise o zaštiti dobra i utvrđeno je:

- da Arheološko područje - Pod u Bugojnu nije stavljeno pod zaštitu Republičkog zavoda za zaštitu kulturnog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine;
- Prostornim planom Republike Bosne i Hercegovine do 2002. godine valoriziran je u I. kategoriju.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

1895. godine, Karlo Patsch je prvi zabilježio ovaj lokalitet. (Patsch, 1895., 568.; isti, 1897., 512.)

1957. i 1958. godine, lokalitet su obišli arheolozi Jozo Petrović i Zdravko Marić, jer su pri kopanju dvojnog vodovodnog rezervoara u blizini lokaliteta nađeni razni arheološki predmeti. (Petrović, 1958., 267.-269.)

Od 1959. do 1961. godine, Borivoj Čović iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu vršio je iskopavanja probnog i orijentacionog karaktera. Od 1963. do 1984. godine, uz kraće prekide, vršena su sustavna istraživanja ovog lokaliteta.

Pokretni arheološki materijal sa iskopavanja nalazi se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Zemljište na kojem se nalazi lokalitet je vlasništvo Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

5. Sadašnje stanje dobra

Uvidom u stanje na lokalitetu Pod, dana 16. svibnja 2005. godine, konstatirano je da je lokalitet netaknut, tj. da se na njemu ne vrše nikakve aktivnosti. Prilaz lokalitetu je preko ravnog terena na kojem su livade, ali je neobilježen i bez pristupnog puta.

III. - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima (Službeni glasnik BiH", broj 33/02 i 15/03), Povjerenstvo je donijelo odluku kao u dispozitivu. Odluka je utemeljena na sljedećim kriterijima:

A) Vremensko određenje

B) Povijesna vrijednost

C) Umjetnička i estetska vrijednost

- i. Kvaliteta obrade
- ii. Kvaliteta materijala
- iv. Vrijednost detalja
- v. Vrijednost konstrukcije

D) Čitljivost (dokumentarna, znanstvena i obrazovna vrijednost)

- i. Materijalno svjedočanstvo o manje poznatim povijesnim razdobljima
- ii. Svjedočanstvo o povijesnim mijenama
- iv. Svjedočanstvo o određenom tipu
- v. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju

F) Ambijentalna vrijednost

- i. Značenje u strukturi i slici prostora

G) Izvornost

- ii. Materijal i sadržaj
- iv. Tradicija i tehnike
- v. Položaj i smještaj u prostoru

H) Jedinственost i reprezentativnost

- i. Jedinственost ili rijedak primjerak određenog tipa

Sastavni dio ove odluke su:

- fotodokumentacija:
 - a) iz navedene literature,
 - b) fotografije dobijena od Općine Bugojno,
 - c) fotografije sa obilaska terena u svibnju 2005. godine,
- grafički prilozi,
 - geodetska karta,
 - dokumentacija koja se odnosi na katastarske podatke.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja dobra nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

- 1985. Patsch, Carlo, *Epigrafski nahođaji 1895*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, VII., Sarajevo, 1895., 573.-586.
- 1897. Patsch, Carlo, *Mali rimski nahođaji i posmatranja*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, IX., Sarajevo, 1897., 511.-537.
- 1958. Petrović, Jozo, *Arheološki referati iz Bugojna i Ljubije – Japra*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Arheologija, n.s. sv. XIII./1958., Sarajevo, 1958., 267.-271.
- 1959. Čović, Borivoj, *Probno iskopavanje na gradini "Pod" kod Bugojna*, Arheološki pregled 1, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1959., 47.-49.
- 1960. Čović, Borivoj, *Pod Bugojno - praistorijska gradina*, Arheološki pregled 3, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1961., 51.-52.
- 1963. Čović, Borivoj, *Pod Bugojno - praistorijska gradina*, Arheološki pregled 5, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1963., 30.-33.
- 1964. Čović, Borivoj, *Pod Bugojno - praistorijska gradina ranog i kasnog bronzanog i željeznog doba*, Arheološki pregled 6, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1964., 23.-24.

1965. Čović, Borivoj, *Pod Bugojno - praistorijska gradina ranog i kasnog bronzanog i željeznog doba*, Arheološki pregled 7, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1965., 55.-57.
1966. Čović, Borivoj, *Pod Bugojno -praistorijska gradina ranog i kasnog bronzanog i željeznog doba*, Arheološki pregled 8, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1966., 23.-27.
1967. Čović, Borivoj, *Pod kod Bugojna - gradina iz bronzanog i željeznog doba*, Arheološki pregled 9, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1967., 27.-28.
1968. Čović, Borivoj, *Pod, Bugojno - praistorijska gradina bronzanog i željeznog doba*, Arheološki pregled 10, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1968., 25.-26.
1972. Čović, Borivoj, *Pod, Bugojno - praistorijska gradina*, Arheološki pregled 14, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1972., 39.-40.
1974. Čović, Borivoj, *Pod kod Bugojna - praistorijska gradina*, Arheološki pregled 16, Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1974., 54.-55.
1983. Čović, Borivoj, *7 Prelazna zona*, U: Bronzano doba, Praistorija jugoslavenskih zemalja IV., Sarajevo, 1983., 171.-183.
- 1983.a. Čović, Borivoj, Srednjobosanska kulturna skupina, U: Bronzano doba, Praistorija jugoslavenskih zemalja IV., Sarajevo, 1983., 433.-457.
1987. Čović, Borivoj, Srednjobosanska skupina, U: Željezno doba, Praistorija jugoslavenskih zemalja V., Sarajevo, 1987., 481.-530.
1991. Čović, Borivoj, *Pod kod Bugojna*, Izdavač Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1991.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

Lidija Fekeža, magistar arheologije,

vanjski saradnik Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika